

1.3. Demokraatia levik

meenutage ■ millised on peamised
valitsemisrežiimid ja nende tunnused ■ kuidas on
mõjutanud maailma ümberjagamist maailmasõjad ja kolonialism

Majandusarengu ja demokraatia vahekorrast

1950.–1960. aastatel idealiseeriti lääne ühiskonda ning arvati, et kõik ülejäänud maailma regioonid peaksid liikuma samasuguse ühiskonnakorralduse poole. Demokraatia arengu vältimatuks tingimuseks peeti majanduslikku progressi, seepärast andsid lääneriigid arengumaadele ulatuslikku majandusabi. Arvati, et vaeses ühiskonnas pole demokraatia võimalik, kuna just heaolu ning rahva haritus loovad eeldused demokraatlike väärtuste ja käitumisnormide kujunemiseks. Nii üritatigi Aafrikas ja Aasias juurutada läänelikku demokraatiat, arvestamata nende maade kultuurilise ja usulise eripäraga.

Need seisukohad peegeldasid 1960. aastail valitsenud ülioptimismi majandusliku ja tehnoloogilise arengu suhtes. Majanduslikus jõukuses nähti justkui võluvitsa, mis lahendab kõik ühiskonnaprobleemid. Paraku ei toonud tehnoloogia ning kaupade tarnimine vähearenenud riikidesse kaasa ainult positiivset, vaid ka negatiivset – sagesnes korruptsioon ning arengumaade võlg arenenud riikidele kasvas tohutuks, massimeedia mõjutas elustiili ja väärtuste kujunemist, poliitikas muutus oluliseks raha. Samuti ei kujunenud mitmetes kiire majandusarenguga Aasia ja Ladina-Ameerika riikides demokraatiale omast laia keskklassi ega laienenud kodanikuõigused ja -vabadused. Niisiis osutus kapitalismi ja demokraatia suhe üpriski vastuoluliseks.

1980.–1990. aastail loobuti lääne ühiskonna matkimisest ning keskenduti reformidele, mis viidi läbi kohalikke olusid arvestades. Sotsioloogid jõudsid järeldusele, et kultuur mõjutab demokraatia arengut enam kui majandusareng. Nüüdismaailmas on väga rikkaid riike, mida valitsetakse autokraatlikult ja inimõigused pole seal tagatud (nt Kuveit, Singapur, Saudi Araabia). Teisalt leidub vaeseid riike, kus tunnustatakse poliitilisi vabadusi ja tunnustatakse rahva osalemist ühiskonna asjades (nt Mali, Botswana).

Niisiis pole majanduse ja demokraatia suhe tänapäeval kaugeltki ühene. Kuigi majandus mõjutab poliitikat, on ühiskonna arengus olulised ka teised faktorid, nagu demokraatlikud väärtused (tolerantsus, usaldus inimeste vahel, koostöövaim) ning poliitiline kultuur tervikuna.

Prantsuse maalikunstniku Eugène Delacroix' maal „Vabadus viib rahva barrikaadidele“ annab edasi 1830. aasta Juulirevolutsiooni meeletusid.

Demokratiseerumise lained

Viimaste diktatuuride kokkuvarisemine Lääne-Euroopas 1970. aastail ning Nõukogude bloki kollaps 1980.–1990. aastate vahetusel tõstatasid uuesti küsimuse, millised on demokraatia leviku seaduspärasused. Ühest küljest laienes demokraatlike maade ring pidevalt, teisalt käis see läbi tõusude ja mõõnade. Just seda iseärasust märkaski SAMUEL HUNTINGTON, kes tõi välja demokratiseerumise lained.

Demokratiseerumise esimese laine (1826–1922) lõpetas totalitarismi võimulepääs mitmes Euroopa riigis. Teise maailmasõja lõpp andis tõuke uueks lühikeseks demokratiseerumislaineks: Lääne-Euroopas taastati demokraatlik valitsemiskord ning stalinismi kokkuvarisemine aastail 1953–1956 suurendas mõnevõrra vabadust ka Ida-Euroopas. 1960.–1970. aastatel kaugenes maailm demokraatiast taas. Kolmas laine algas diktatuuri langemisega Portugalis 1974. aastal, sellele järgnes õige pea autoritaarse korra kukutamine Hispaanias ja Kreekas. Kolmandasse lainesse mahub ka Nõukogude Liidu lagunemine, mille tagajärjel vabanesid totalitaarsetest režiimidest Kesk- ja Ida-Euroopa riigid ning Nõukogude satelliitriigid Aafrikas. **Just kommunistliku bloki lagunemine muutis demokraatia ja diktatuuride vahetõrke maailmas**, kus veel 1980. aastate lõpul olid ülekaalus autoritaarsed režiimid.

Erinevalt varasematest demokratiseerumislainetest ei ole kolmandale lainele siiani järgnenud tõsist tagasilööki ning **demokraatia levik on olnud 20. sajandi** viimase veerandi võimsaim **ülemaailmne suundumus**. Kui 1970. aastate alguses oli demokraatlikke maid umbes 40, siis 20. sajandi lõpuks nende arv kolmekordistus (vt tabel lk 19). Umbes 40 protsenti maailma rahvastikust elab täna demokraatlikes riikides.

Samas tuleb tõdeda, et viimasel kümnendil pole demokraatlikke riike maailma-kaardile lisandunud. Nii on Araabia maailmas jätkuvalt ülekaalus monarhiad ja diktatuurid, demokraatia pole suutnud end kindlustada kõikides Nõukogude Liidu järglasriikides, ebastabiilsus püsib Ladina-Ameerikas. Uue demokratiseerumislaine saabumise lähiajal teeb küsitavaks vajalike eelduste puudumine regioonides, kus siiani valitseb diktatuur. Kesk-Aasias, Sahara-Aafrikas ja Araabia maades on autoritaarsusel pikad traditsioonid, reeglina on neis riikides elatustase madal ning sagedasti tuleb ette etnilist ja religioosset vägivalda. Seega **kujuneb lähimate aastakümnete tõenäoiseks põhitrendiks demokraatia kindlustumine, mitte aga levimine.**

Berliini müüri lammutamine. 1989.

Demokraatiate juurdekasv maailmas 1974–2000

AASTA	DEMOKRAATIATE ARV	RIIKIDE ARV	DEMOKRAATIAID KÕIGIST RIIKIDEST (%)	IGA-AASTANE DEMOKRAATIATE JUURDEKASV (%)
1974	39	140	27,5	
1988	66	167	39,5	
1990	76	165	46,1	
1991	91	183	49,7	19,7
1992	99	186	53,2	8,1
1993	108	190	56,8	8,3
1994	114	191	59,7	5,3
1995	117	191	61,3	2,6
1996	117	191	61,8	0,9
1997	117	191	61,3	-0,9
1998	117	191	61,3	0
1999	120	192	62,5	2,6
2000	120	192	62,5	0

Allikas: Norris, LeDuc, 2001

Näitajad alates kolmanda demokratsiseerimislaaine algusest.

arutlege

- Viimasel kümnendil pole demokraatiate arv enam kasvanud. Kas peate seda murettekitavaks? Kas ÜRO või arenenud riigid peaksid tegelema demokraatia eksportimisega? Põhjendage.

Siirdeühiskond

Demokraatia kindlustamine kulgeb järkjärguliste ning kõiki eluvaldkondi hõlmavate ümberkorralduste kaudu, mis võtavad aastaid. Seda perioodi, mille jooksul üks valitsemiskord vahetub teisega, tuntakse kui **ülemineku- ehk siirdeperioodi**. Siirdeperiood algab demokraatliku põhiseaduse alusel toimuvate vabade valimistega, üleminekuaja lõppu on aga keerulisem määratleda. Üleminekuaja võib lugeda lõppenuks, kui demokraatia põhimõtted on juurdunud kõigis ühiskonnavaldkondades ja -suhetes.

Siirdeühiskonna ümberkorraldused on eripärased ja keerukad, mõnes mõttes midagi reformide ja revolutsiooni vahepealset. Ühest küljest avaldab rahvas võimule pidevat survet, teisest küljest on reformid ikkagi õiguspärased, st tuginevad parlamendi poolt vastu võetud seadustele ning valitsuse määrustele.

Siirdeühiskonna ees on mitmeid ohte, millest jagusaamiseks tuleb poliitiline julgus ja mõõdukus hoida tasakaalus. Rahvas nõuab tihti kiireid lahendusi ja elujärje paranemist ning demokraatia näib mõnigi kord liiga aeglane (ebaefektiivne) ja ebamäärasust tekitav valitsemismudel. Seetõttu võivad populaarseks muutuda autoritaarse valitsemise ja nn kindla käe loosungid. Üleminek ühelt valitsemiskorrald teisele toob reeglina kaasa ka majanduskriisi, mille tagajärjel elatustase esialgu hoopis langeb. Niisugustes oludes on noor valitsus otsekui sundseisus – kas valida nn šokiteraapia ja kiired majandusreformid või anda rahva rahulolematusele järele ning võtta vastu populistlikke, majanduse toimimise põhitõdesid eiravaid otsuseid. See võib mõjuda hukutavalt rahandussüsteemile, mille tulemusel elanike elujärg halveneb veelgi.

Afganistani põgenikud 2001. aastal.

Siirdeühiskonna probleemiks on kujunenud ka reformide ebaühtlane tempo. Põhiseaduse reform ja vabad valimised õnnestuvad tavaliselt kiirelt, demokraatlik poliitiline kultuur juurdub aga aeglaselt, ametnikud ja poliitikud pole veel piisavalt asjatundlikud, esineb korrupsiooni ja väärtusvaakumit. Analüütikute arvates kujuneb demokraatliku ühiskonna kujundamisel võtmeküsimuseks just reformide tasakaalustamine.

RIIK	POLIITILISED ÕIGUSED	KODANIKU-VABADUSED
Afganistan	5	6
Armeenia	5	4
Aserbaidžaan	6	5
Belgia	1	1
Bosnia-Hertsegoviina	4	3
Bulgaaria	1	2
Eesti	1	1
israel	1	3
Iraak	7	5
Iraan	6	6
Leedu	2	2
Läti	1	2
Soome	1	1
Türgi	3	6
Ukraina	4	6
Ungari	1	1
USA	1	1
Usbekistan	7	6
Valgevene	7	6
Venemaa	6	5

Freedom House'i demokraatvabaduse indeksid 2004. aasta kohta

Allikas: www.freedomhouse.org/research/survey2005.htm

1 – kõige vabam 7 – kõige vähem vaba

Demokraatia tunnusjooned

Demokraatia kujunemine kulgeb erinevates maades erinevalt. Sellele vaatamata on demokraatia põhijooned ühesugused. Demokraatia on valitsemiskord, mille puhul on täidetud **kolm põhinõuet: konkurents, hääleõigus ja kodanikuõigused**.

Demokraatia küpsusaste on riigiti erinev. Näiteks **demokraatia miinimumnõue** on vabad, konkureerivate kandidaatidega valimised. Kus valimisi ei toimu, seal pole ka demokraatiat. Samas on **valimised** ainult üks demokraatia tunnus. Demokraatia „kvaliteet” sõltub ka vabaduse ja pluralismi tunnustatusest, võimude seaduslikkusest ja aruandekohustuslikkusest. **Täielik liberaalne demokraatia** peab lisaks vabadele valimistele evima järgmisi **tunnuseid**:

- kodanikuvabaduste tunnustamine,
- õigusriik ja kõigi võrdsus seaduse ees,
- võimuinstiitutsioonide lahusus ja tasakaalustus,
- kohtusüsteemi ja teiste kontrollorganite (keskvalimiskomisjon, keskpank, riigikontroll) poliitiline sõltumatus,
- vaba ja pluralistlik kodanikuühiskond ning vaba ajakirjandus, mis pakuvad mitmekesiseid kanaleid huvide väljendamiseks,
- vähemuste õigustega arvestamine,
- tsiviilkontroll relvajõudude üle.

Nende tunnuste ellurakendumine eeldab omakorda **põhiseaduse** ja mitmesuguste **valitsemisinstitutsioonide** olemasolu. Põhiseaduslikke norme ja demokraatlikke väärtusi peavad pooldama nii poliitiline eliit, ametnikkond kui ka rahvas. Alles siis, kui **kõik tunnustavad demokraatiat**, kui nad **toimivad demokraatlike normide järgi** ja usuvad, et ka nende partnerid ning isegi vastased käituvad samamoodi, on demokraatia ühiskonnas kindlalt juurdunud.

Meeleavaldus Kadrioru lossi ees septembris 2002.

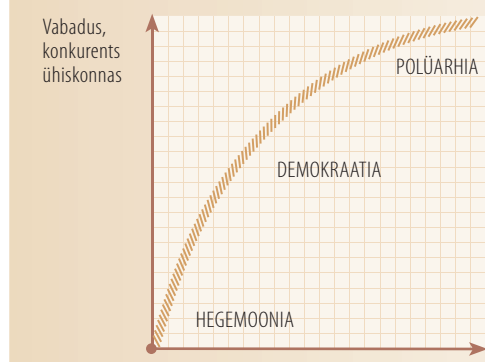

Polüarhia – pluralistlik valitsemine

Nägemus sellest, milline on küps demokraatia, on ajapikku täienenud. Seaduste ülimuslikkus (õigusriik) ja võimuorganite valitavus on küll olulised tunnused, kuid nad ei ava demokraatia üht väga olulist tahku – arvamuste ja organisatsioonide pluralismi ehk paljusust.

Demokraatia pluralistlikku külge on rõhutanud eeskätt politoloog ROBERT DAHL. Tema arvates erineb nüüdisdemokraatia 19. sajandi liberaalsest esindusdemokraatiast just suurema arvu poliitiliste organisatsioonide, erakondade ja huvigruppide poolest. Tänapäeval jagatakse võim mitmete gruppide vahel, sest ükski neist pole piisavalt tugev selle monopoliseerimiseks. Nii peavad nad otsima endale liitlasi ning minema kompromissidele, et saavutada oma huvide arvestamist poliitikas. Seetõttu nimetabki Dahl nüüdisdemokraatiat **polüarhiaks** (kr *polyarchiā* – paljude võim), mis vastandub monarhiale kui ainuvõimule. Iga demokraatliku valitsemisega riik pole veel polüarhia, selleks on vaja, et jagatud ning tasakaalustatud riigivõimuga kaasneks aktiivne ning tegus kodanikuühiskond. Polüarhia olulised tunnused on alternatiivsed infoallikad, vabadus esineda eriarvamusega ja kritiseerida valitsuse poliitikat.

Robert Dahli ettekujutus konkurentsi ja avalikkuse osaluse seostest polüarhia saavutamisel

arutlege

- Kuhu võiks sellel skeemil paigutada Eesti?

küsimusi ja ülesandeid

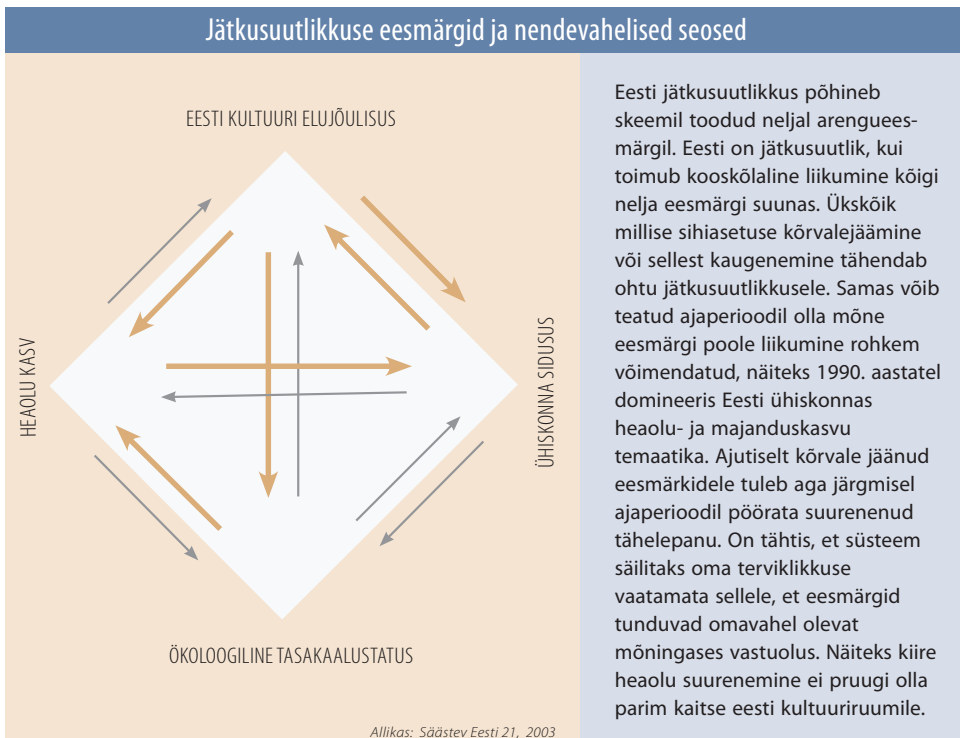
1. Uurige ja meenutage ajaloost, millised poliitilised sündmused sobivad iseloomustama kolme demokratiseerumise lainet (ja tagasilööke), mida eristas Huntington. Koostage asjakohane tabel.
2. Millised ohud kaasnevad siirdeprotsessiga? Kui edukalt on Eesti nende ohjamisega toime tulnud?
3. Kas Teie arvates on tänane Eesti demokraatia või ikka veel siirdeühiskond? Põhjendage.
4. Uurige veebilehelt www.freedomhouse.org, kuidas on Eestis ja meie naaberriikides valitsevat demokraatiat hinnanud Freedom House. Kas olete Freedom House'i hinnanguga nõus?

1.4. Ühiskonna jätkusuutlikkus

meenutage ■ mis on teadmusühiskond

Jätkusuutlikust arengust hakkasid esimesena rääkima rohelise mõtteviisi esindajad, kes juba 1970. aastail viitasid ülemaailmsetele keskkonnaprobleemidele. **Rooma Klubi** oli üks esimesi, kes osundas oma ettekannetes, et maailmamajanduse kasv ohustab kliimat ning loodust. Tollal peetigi jätkusuutlikust arengust rääkides silmas eeskätt ühiskonna ja looduse harmooniat. Ökoloogiline tasakaal pole oma tähtsust minetanud tänapäevalgi, ent selle kõrval on hakatud arutlema ka ühiskonna enese jätkusuutlikkuse üle. Enam ei vaielda, kas valida majanduskasv või keskkonnahoid, selle asemel püütakse neid kahte ühitada. Arutelu keskpunkti on tõusnud inimene koos oma arengu- ja elukeskkonnaga. Neid suundumusi väljendab ka üks enamlevinud definitsioone, mille kohaselt **jätkusuutlik areng on niisugune arengutee, mis rahuldab praeguse põlvkonna vajadused ja püüdlused, seadmata ohtu tulevaste põlvkondade samasuguseid huve.**

Tänane ettekujutus jätkusuutlikust arengust rõhutab, et vaja on hoida ühiskonna kui süsteemi terviklikkust. Teisiti öeldes – **ühtegi probleemi ei tohi lahendada teiste arvelt**. Näiteks ei taga jätkusuutlikkust selline strateegia, mis seab eesmärgiks ainult majandusliku kasumi tõstmise ja unustab, et kiire majanduskasv mõjutab sotsiaalset võrdsust ja keskkonda. Keerukus seisnebki selles, et need eesmärgid on ise mõnevõrra vastuolulised, õigemini – võimendatud liikumine ühe eesmärgi suunas pärsib teise saavutamist.

Jätkusuutlik valitsemine

Valitsemine on tihedalt seotud võimu kasutamiselega. Võim tähendab aga võimalijate tahte ning otsuste pealesurumist ka teistele. Võimulolijad ei saa valitsetavate arvamust siiski täielikult eirata, sest terrori abil on nüüdismaailmas üha raskem võimul püsida. Järelikult peab võim korraldama valitsemist niimoodi, et rahvas võimu tunnustaks ning võimu kehtestatud reegleid ja seadusi täidaks. Teisiti öeldes **peab võim olema legitiimne** ehk õiguspärane. Rahvas peab võimu õiguspäraseks siis, **kui võimulolijad hindavad samu väärtusi, mida rahvas**.

Legitiimsus tugineb pigem tunnetele kui mõistusele. Legitiimne on näiteks ka võim, kes lihtsalt suudab panna rahva uskuma, et olemasolev valitsemiskord on hetkel parim, kuigi tegelikult on poliitika lühinägelik ning kahjulik. Nii olid paljud Nõukogude inimesed sõjajärgsel perioodil lojaalsed diktaator Stalinile, kuigi tema majanduspoliitika viis riigi sügavasse kriisi, rääkimata terroritegudest oma rahva vastu. Sarnane olukord valitses Saddam Husseini ajal ka Iraagis. Niisugune propaganda saavutatud petlik legitiimsus ei püsi kaua ning pole seega jätkusuutlik.

Viimastel aastatel on sotsiaalteadlased kasutusele võtnud mõiste **hea valitsemine**. Lisaks legitiimsusele peab niisugune **valitsemine olema efektiivne (tulemuslik), läbipaistev ja kodanikke kaasav**.

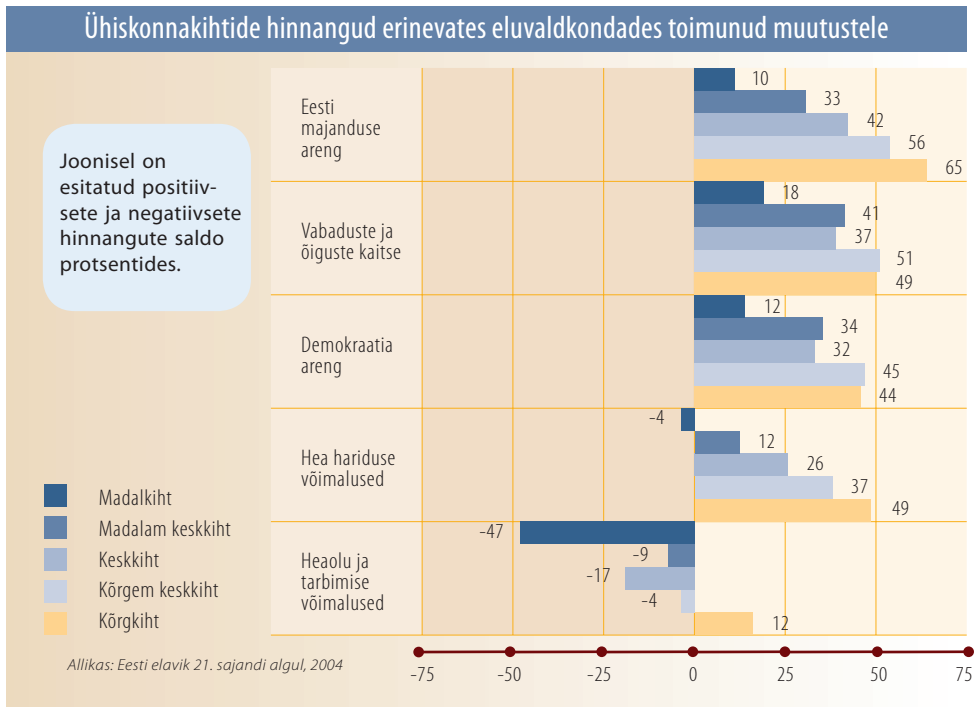
Valitsemise efektiivsus näitab, kui edukalt suudab võim valitseda ja rahuldada erinevate sotsiaalsete gruppide (nt väikeettevõtjate, põllumeeste, lastega perede) põhihuvisid. Hea valitsemise tunnuseks on see, kui ühegi grupi huve ei tähtsustata pikka aega teiste arvelt, vaid huvide rahuldamine käib tasakaalustatult, mitmesuguste poliitiliste meetmetega.

Efektiivse valitsemise korral kaasatakse huvigrupid poliitikasse juba õigusaktide ja otsuste kujundamise algstaadiumis. Kaasatus pole tähtis mitte ainult seepärast, et oleks võimalik arvestada erinevaid huvisid. Äärmuslike ja mässumeelsete gruppide kaasamine poliitiliste otsuste tegemisse muudab nad kaasvastutajaks, mis tavaliselt vähendab nende nõudmiste käremeelsust ning võimaldab sündmustel areneda rahumeelselt. Näitena tuuakse siin sageli Euroopa roheliste parteid, kes pärast rahvusparlamentidesse jõudmist on oma keskkonnapoliitilised nõudmised ümber hinnanud, nii et neid saab rakendada riigi majanduspotentsiaali oluliselt kahjustamata.

Heaolu kasv

Üldlevinud arvamuse kohaselt on majanduse areng ja sellele ehitatud heaolukasv kõige kiirem, kui riik ei sekku turumajandusse. Niisuguseid ideid propageerisid juba 19. sajandi poliitökonomidid. Majandusse mittesekkuva riigi edulisuse näitena tuuakse ka Kagu-Aasia riikide 20. sajandi teise poole majandusedu. Tõepoolest, liigne bürokraatia pärsib ettevõtlust ja vähendab välisinvesteeringuid. Samas on viimasel kümnendil hakatud teisiti suhtuma ka nn sotsiaalsetesse investeeringutesse. Täna rõhutavad isegi mitmed vabaturumajandust pooldavad organisatsioonid, nagu Maailmapank ja Rahvusvaheline Valuutafond (ingl *International Monetary Fund – IMF*), et **kulutused sotsiaalpoliitikale pole mitte koorem, vaid investeering**. Sotsiaal maksud, mida tööandjad maksavad, toetavad pikas perspektiivis haritud ja asjatundliku tööjõu taastootmist. Mida enam materjalimahukas tootmine asendub teadmise- ja innovatsioonimahuka tootmisega, seda enam sõltub pikaajaline majandusedu inimressursist.

Eesti ühiskonnas toimuva suhtes on üldiselt optimistlikumad kesk- ja kõrgemad kihid, kes on muutunud sotsiaalsete ja majanduslike oludega paremini kohanenud. Nad samastavad oma isikliku eluperspektiivi kergemini riikliku tasandi eduga ning leiavad, et ühiskonnas toimunud muutused on rõõmustavad ning muudavad nende elu paremaks.

Taasiseseisvumise järel töid mitmed välisfirmad oma tootmise Eestisse, kuna siin olid Aasia maadest kvalifitseeritum tööjõud ja Lääne-Euroopast madalamad maksud. Sellel suunal püsimine oleks Eesti jätkusuutlikkusele hukutav, kuna kokkuhoid sotsiaalmaksu arvelt vähendab arstiabi kättesaadavust ja sotsiaaltoetuste eraldamist abivajajatele.

Majandusarengu sotsiaalsete mõjurite arvestamine ei tähenda, justkui poleks majandusliku rikkuse kasv oluline. **Rikkus võimaldab** ühiskonnal **investeerida** võtmevaldkondadesse, arendada infrastruktuuri, pakkuda ühishüvesid, tagada julgeolekut. Ka leibkondade majanduslik elujärg on tähtis, sest loob kindlustunde ja aitab kaasa inimressursi taastootmisele. Nii Eestis kui Euroopa riikides läbi viidud uuringud kinnitavad, et **majanduslikult heal järjel olev inimene usaldab rohkem** avalikke institutsioone ja **näeb** ühiskonna **arengut helgemas valguses**. Ka Eesti euroreferendumil mõjutas inimeste otsust majandusliku kindlustatuse küsimus.

Demograafiline ja sotsiaalne jätkusuutlikkus

Majandusliku heaolu kasvust tähtsam on küsimus, kuidas jaotub see heaolu inimeste vahel. Prantsuse valgustusfilosoof Charles de Montesquieu on rõhutanud, et demokraatlikuks ei tee ühiskonda mitte see, palju riigil rikkust on, vaid see, kuidas riik rikkust ühiskonnaliikmete vahel jagab.

Arenenud riikidele on jätkusuutlikkuse tagamisel majanduslikust heaolust tähtsamaks kujunenud **rahvastikutaaste probleemid**. Rahvastik vananeb ja väheneb. See on paljusid riike sundinud vastu võtma võõrtööjõudu, et suurendada töötavate inimeste osakaalu ühiskonnas ja tõsta maksulaekumisi. Kui 1960. aastail oli Euroopas keskmiselt 0,5 vanurit ühe töötava inimese kohta, siis praegu on selleks suhtarvuks kujunenud 1,2. Pensionärid moodustavad Euroopa Liidu maades umbes 20 protsenti rahvastikust, nende osakaal suureneb pidevalt madala sündimuse ja keskmise eluea pikendamise tõttu.

Eesti rahvastiku olukord on samuti keeruline – sündimus jääb alla suremusele, lisaks oleme Euroopa kõige kiiremini vananeva rahvastikuga ühiskond (mille taga on küll paljuski just 1940.–1950. aastatel Nõukogude Liidust sisse toodud võõrtööjõud, kes nüüd on jõudnud pensioniikka). 2003. aastal moodustasid pensionärid 27 protsenti Eesti rahvastikust. Prognoosi kohaselt on keskmine eestlane 2050. aastal 53 aastat vana. Need negatiivsed suundumused on toonud kaasa rahvastiku vähenemise. Demograafilise jätkusuutlikkuse tagamiseks tuleks suurendada sündimust sel määral, et sündide arv ületaks surmade arvu. Lihtsa matemaatika põhjal peaks enamikul abielupaaridel olema kaks-kolm last, et säiliks praegune rahvaarv. Teise võimalusena nähakse sageli sisserände soosimist. Näiteks USA-s, kus sisserändepoliitika on aastakümneid olnud leebe, pole rahvastikuvananemise probleemi.